

डोळ्यांचे तारणहार - अरविंद नेत्रालय

लेखक: पावी मेहता

मराठी अनुवाद: नीलम जोशी

पावी मेहता सर्विस-स्पेसच्या संस्थापिका आहेत. त्यांनी गुड-रीड्स, कर्मा-ट्यूब आणि कर्मा-रेस्टोरंट ह्या संस्था देखील स्थापन केल्या आहेत. कर्मा रेस्टोरंट ही एक अनन्यसाधारण अशी संस्था आहे. तुम्ही त्या रेस्टोरंट मध्ये अगदी पोटभर खाऊ शकता, तरीही तुमचे बिल शुन्य डॉलर येईल. आपल्या जेवणाची किंमत आधीच्या ग्राहकाने चुकती केली आहे असे बिलामध्ये नमूद केलेले दिसेल. आणि तुमची इच्छा असेल तर भावी ग्राहकांच्या जेवणाचे पैसे तुम्ही देऊ शकता. आता जगभरातील कित्येक देशांमध्ये अशा प्रकारे चालणारे कर्मा-रेस्टोरंट सुरु आहेत. आपल्या पुण्यात सुद्धा कर्मा-रेस्टोरंटची एक शाखा आहे हे मी जेव्हा इंटरनेट वर वाचले तेव्हा मला आश्चर्य वाटले. तिथे जाऊन ह्या अनुभवातून नवीन काहीतरी शिकायची माझी तीव्र इच्छा आहे.

पावी मेहता ह्या एक फिल्म-मेकर आहेत. त्या अतिशय सुरेख रीतीने कथा प्रस्तुत करतात. हृदयाला भिडणाऱ्या अशा प्रेरणादायी कहाण्या त्या मांडतात. खाली त्यांच्या अशाच एका सुंदर गोष्टीचा उल्लेख आहे:

अमेरिकेत रात्रीच्या कडाक्याच्या थंडीमध्ये एक माणूस रस्त्यावरून पायी चालला होता. तेवढ्यात काळ्याकुट्ट अंधारातून एक चोर त्याच्या समोर आला आणि त्याने चाकूचा धाक दाखवून त्या माणसाचे पैशांचे पाकीट हिसकावले.

जेव्हा चोर पाकीट हिसकावून जाऊ लागला तेव्हा तो माणूस त्याला म्हणाला, "जर तू रात्रभर अशीच लोकांची लुटमार करत राहिलास तर तुला थंडीचा त्रास सोसावा लागेल. थंडीपासून रक्षण करण्यासाठी तू माझा कोट पण घेऊन जा."

कोट घेऊन जेव्हा चोर जायला निघाला तेव्हा तो गृहस्थ बोलला, "बहुधा तुला भूक सुद्धा लागली असावी. मी तुला जवळच्या रेस्टोरंट मध्ये जेवण घेऊन देऊ का?"

जेव्हा चोराने हे मान्य केले तेव्हा त्या गृहस्थाला मोठे आश्चर्य वाटले.

त्यानंतर ते दोघे रेस्टोरंट मध्ये जेवले. जेवण झाल्यावर जेव्हा बिल भरण्याची वेळ आली तेव्हा तो गृहस्थ प्रेमळ स्वरात चोराला म्हणाला, "मला बिल भरायची इच्छा आहे, पण माझी पर्स तुझ्याकडे आहे."

हे ऐकल्यावर चोराने हळूच त्या गृहस्थाची पर्स परत केली.

तेव्हा ते गृहस्थ चोराला विनंतीच्या सुरात म्हणाले, "तू माझी पर्स परत केलीस. आता आणखी एक विनंती आहे - तुझा चाकू पण मला दे"

हे ऐकून चोराने आपला चाकू देखील गृहस्थाला देऊन टाकला.

पावी मेहता हयांनी एक अनोखं पुस्तक लिहिले आहे - **इन्फाईनेट विजन**. त्या पुस्तकात त्यांनी आपले आजोबा, डॉ गोविंदप्पा वेंकटास्वामी हयांची गोष्ट सांगितली आहे. सगळे प्रेमाने त्यांना डॉ वी. म्हणायचे. डॉ वी. हयांनी १९७६ मध्ये अरविंद नेत्रालायाची स्थापना केली. आज हे हॉस्पिटल केवळ भारतातच नाही तर संपूर्ण जगात नेत्र शस्त्रक्रिया करणारे सर्वात मोठे हॉस्पिटल आहे. पुढे हया लेखात अरविंद नेत्रालायाची गोष्ट त्यांनी संक्षिप्त स्वरूपात सांगितली आहे.

डॉ गोविंदप्पा वेंकटास्वामी यांच्यावर दोन आध्यात्मिक लोकांचा मोठा प्रभाव होता - पुडुचेरीचे श्री अरविंदो आणि आदरणीय माता (मदर) हयांचा. डॉ वी. यांच्या खोलीत हया दोघांचे फोटो टांगलेले असायचे. तब्बल तीन वर्षे सकाळी सात वाजता, मी श्री अरविंदो यांचे **सावित्री** हे पुस्तक डॉ वी. यांच्या बरोबर वाचायचे. पुस्तकामध्ये मानवी चेतनेच्या विकासाचा उल्लेख आहे. त्यात मानवी संभावनांचाही उल्लेख आहे. जवळ जवळ पन्नास वर्षे डॉ वी. यांचा दिनक्रम ठरलेला होता - दिवसाच्या सुरुवातीला ते ध्यान आणि चिंतन करत. नंतर उरलेला पूर्ण दिवस ते लोकांची सेवा करण्यात घालवत. त्यांच्या खोलीत असे पोस्टर लावलेले असायचे: **"आपल्या आतमध्ये जी शक्ती आहे, ती आपल्या जाणिवेपेक्षा खूप जास्ती शक्तिशाली आहे. जिवंत असणे आणि प्रेम करणे हीच अनंत जीवनाची प्रतीके आहेत.**

३७ वर्षांपूर्वी डॉ वी. हयांना एक नवीन उपक्रम सुरु करावा अशी कल्पना सुचली. तेव्हा ते सरकारी सेवेतून सेवानिवृत्त झाले होते आणि त्यांना एका जर्जर आजाराने ग्रासले होते. अशा परिस्थितीत देखील त्यांना एका जागतिक स्तरावरील समस्येशी झुंजायाची इच्छा होती. नवा उद्योग सुरु करण्यासाठी त्यांनी आपल्या आयुष्यात कमावलेली सर्व संपत्ती पणाला लावली. आपल्या व्यवसायासाठी त्यांनी कर्ज म्हणून एकही पैसा घेतला नाही. कंपनीच्या ६० टक्के सेवा लोकांना निःशुल्क उपलब्ध करून दिल्या. ज्या गरीब लोकांकडे उपचारांसाठी पैसा नाही अशा लोकांसाठी ही कंपनी आपल्या सेवा पुरवते. असे असले तरी देखील त्यांच्या सेवा जागतिक दर्जाच्या आहेत. गुणवत्तेच्या बाबतीत कसलीही तडजोड केली जात नाही. कंपनी कर्जही घेत नाही तसेच दानही स्वीकारत नाही. अशा कंपनी मध्ये कोणी गुंतवणूक केली असती? आपली आयुष्यातील कमाई कोणी वाया घालवली असती? हे सर्व वाचल्यावर तुमची काय प्रतिक्रिया झाली असती? पण आजच्या घडीला हीच कंपनी नेत्र चिकित्सेत जगातील सर्वात मोठी संस्था आहे.

"माझ्या कुटुंबात २४ नेत्र चिकित्सक आहेत. कुटुंबातील तरुण पिढीतील अजूनही काही जण नेत्र विशेषज्ञ बनून लवकरच हया सेवेत रुजू होतील. मी स्वतः डोळ्यांची डॉक्टर बनू शकले नाही म्हणूनच मी अरविंद नेत्रालायावर एक सिनेमा काढला आणि त्या बदल विस्तृत स्वरूपाचे एक पुस्तक लिहिले - **इन्फाईनेट विजन**. मोतीबिंदू (कॅटरेक्ट) चे ऑपरेशन झाल्यावर रुग्णाला जसे सुस्पष्ट दिसू लागते, तसेच काही हृदयस्पर्शी गोष्टी ऐकल्या की आपले डोळे उघडतात आणि जीवन अधिक स्पष्ट दिसू लागते. काही कथा ऐकून आपल्याला जीवनातील सार्थ कळते. ही अशीच एक प्रेरणादायी कथा आहे. हया गोष्टीत डॉ वी. आपली बुद्धी, मन आणि हात हयांचा समन्वय साधतात. खोल अध्यात्मिक अनुभूती आणि सेवा करण्याच्या प्रकट इच्छेतून त्यांनी एक वेगळाच उपक्रम सुरु केला. त्यांची कंपनी लाखो-करोडो लोकांना डोळ्यांची दृष्टी देऊन त्यांच्या जीवनातील अंधःकार दूर करत आहे".

ही गोष्ट दक्षिण भारतातील तामिळनाडू राज्यामधील एका गावांत सुरु होते. ह्या गावांत १९१८ साली गोविंदप्पा वेंकटास्वामी ह्यांचा जन्म झाला. पाच भावंडांमध्ये ते सर्वात मोठे होते. ते शाळेत अनवाणी जात असत आणि शाळेतून घरी आल्यावर म्हशींना चारा-पाणी घालत. वह्या-पुस्तके घ्यायला पैसे नसल्याने त्यांनी वाळूवर गिरवून लिहायला शिकले. ते दहा वर्षांचे होईपर्यंत त्यांचे तीन नातेवाईक प्रसुतीच्या वेळी उद्ध्वलेल्या समस्यांमुळे मरण पावले होते. कोणी आजारी पडला तर त्याच्यावर ईलाज करण्यासाठी गावांत डॉक्टरची सोय नव्हती. ह्या गोष्टींचा त्यांच्या मनावर अगदी लहान वयात खोल परिणाम झाला. मोठे झाल्यावर मी डॉक्टर बनेन आणि विनाकारण होणाऱ्या मृत्यूंना मी आळा घालीन असे त्यांनी ठरवले.

मोठे झाल्यावर ते मेडीकल कॉलेज मध्ये दाखल झाले. ग्रामीण भागातील महिलांना प्रसूती दरम्यान मदत करता यावी म्हणून त्यांना स्त्रीप्रसुतीतज्ञ व्हायची इच्छा होती. पण असे होणे नव्हते. वयाच्या अवघ्या तिसाव्या वर्षी त्यांना गंभीर अशा गाठीच्या रोगाचे निदान झाले. ह्या रोगामुळे त्यांची हाताची बोटे आतल्या बाजूला वाकली गेली; वेडी-वाकडी झाली. तबबल दोन वर्षे ते अंथरुणाला खिळून होते. हा एक असाध्य रोग होता, ज्याचा काहीच ईलाज उपलब्ध नव्हता. आणि ह्या रोगाच्या वेदना रुग्णाला आयुष्यभर सहन कराव्या लागायच्या. वेदना, ही डॉक्टर वी. यांच्या जीवनाची एकमेव कायमस्वरूपी साथीदार बनली. त्यांनी लग्न केले नाही. जेव्हा त्यांची तब्येत थोडीशी सुधारली आणि शरीरात थोडेसे बळ आले, तेव्हा ते पुन्हा रुग्णसेवेत रुजू झाले. हा रोग झाल्यामुळे त्यांना स्त्रीप्रसुतीतज्ञ बनता येणार नव्हते. त्यांना आपले कार्यक्षेत्र बदलावे लागले. आता त्यांना नेत्र विभागात जाणे भाग झाले. कधी कधी आपली सगळ्यात मोठी कमजोरी आपली सगळ्यात मोठी ताकद बनते. अथक प्रयत्नानंतर डॉक्टर वी. आपल्या वाकलेल्या बोटांनीच डोळ्यांचे ऑपरेशन करायला शिकले. हळूहळू ते अचुक नेत्र शस्त्रक्रिया करू लागले. जगभरात अंदाजे ३.७ कोटी लोक अंध आहेत. ह्यातील ८०% लोकांवर उपचार करून त्यांचे जीवन सुसह्य होऊ शकते. एका साध्या - सोप्या ऑपरेशनने त्यांना पुन्हा दिसू शकते. सुरुवातीच्या काळात डॉक्टर वी. झपाटल्यासारखे २४ तास अथक काम करत असत. आपल्या कायमच्या वाकलेल्या बोटांनी त्यांनी एक लाखांहून अधिक नेत्र शस्त्रक्रिया केल्या असतील. तेव्हा ते एका सरकारी रुग्णालयात नोकरीला होते. वयाच्या ५८ व्या वर्षी ते सरकारी नोकरीतून सेवानिवृत्त झाले. निवृत्त झाल्यावर त्यांना आरामात आयुष्य घालवता आले असते, गोल्फ खेळता आला असता. पण त्यांना ते मान्य नव्हते.

१९७६ मध्ये रिटायर झाल्यावर त्यांनी आपली पाच भावंडे आणि त्यांच्या कुटुंबियांना सोबत घेऊन मदुराई येथे एक डोळ्यांचा हॉस्पिटल सुरु केले. त्यांची सगळी भावंडे आणि त्यांच्या बायका-नवरे सर्वच्या सर्व नेत्रतज्ञ होते. एकत्रित कुटुंबातील जिवाभावाच्या नात्यामुळे हे सगळे साध्य झाले. हे हॉस्पिटल उभारण्यासाठी त्या सर्वांनी आपली आयुष्यातील पुंजी पणाला लावली. पैसे उभारण्यासाठी कुटुंबातील सदस्यांनी अगदी आपले दागिने सुद्धा विकले. घर गहाण ठेवले. अशा तऱ्हेने अगदी कमी भाडवत वापरून ह्या हॉस्पिटलाची सुरुवात झाली. त्यांच्याकडे तेव्हा काही आर्थिक सुरक्षा नव्हती. तसेच कंपनी चालवण्याचा कोणताही पूर्वानुभव नव्हता, कंपनीसाठी काही स्पष्ट योजना देखील नव्हती. पण त्यांचे ध्येय निश्चित होते - उपचाराने अंधःकार नष्ट करणे. संपूर्ण जगात ३.७ कोटी अंध व्यक्ती आहेत आणि सुरुवातीला त्यांच्या रुग्णालयात केवळ ११ बेड होत्या. हा एक धाडसी पण थोडासा बेफिकिरीने घेतलेला निर्णय होता.

आता ३७ वर्षांनंतर अरविंद नेत्र नेत्रालायाच्या ५० ठिकाणी शाखा आहेत, हॉस्पिटले आहेत. आज हे नेत्र रोगांवर उपचार करणारे जगातील सर्वात मोठे हॉस्पिटल आहे. गेल्या ३७ वर्षांत त्यांनी ३.८ कोटी (जवळ जवळ ४ कोटी) रुग्णांचा ईलाज केला. त्यांनी ५० लाखांहून अधिक डोळ्यांची ऑपरेशन्स केली आहेत. त्यांतील बहुतांश शस्त्रक्रिया निःशुल्क किंवा नाममात्र शुल्क घेऊन केल्या आहेत. २००८ मध्ये, बिल गेट्स ह्यांनी त्यांना "ग्लोबल हेल्थ अवार्ड" ह्या सन्मानाने गौरविले. त्यानंतर लगेच पुढच्या वर्षी त्यांना "हेल्थ आणि ह्युमेनिटेरियन अवार्ड" देऊन सन्मानित केले. त्याच वर्षी, जगभरात नाविन्यपूर्ण गोष्टी करणाऱ्या ५० अग्रणी कंपन्यांमध्ये त्यांचे नाव घोषित झाले. २०१० मध्ये "टाईम पत्रिका" ने जगातील १०० सर्वात प्रभावशाली व्यक्तींच्या यादीमध्ये अरविंद नेत्रालायाच्या चेयरमन ह्यांचा समावेश केला होता. गेली २० वर्षे हार्वर्ड विद्यापीठातील मेनेजमेंट शिकणाऱ्या प्रत्येक विद्यार्थ्याला अरविंद नेत्रालायाची "केस-स्टडी" अभ्यास करणे बंधनकारक आहे. थोड्या वर्षांपूर्वी गुगलचे संस्थापक स्वतःच्या डोळ्यांवर शस्त्रक्रिया करून घेण्यासाठी खास अमेरिकेतून अरविंद नेत्रालायात आले होते.

अरविंद नेत्रालायातील डॉक्टरांची उत्पादकता अनन्य साधारण आहे. उदाहरणच द्यायचे झाले तर, दर वर्षी भारतात नेत्र विशेषज्ञ सरासरी ४०० शस्त्रक्रिया करतात, तर अरविंद नेत्रालायातील डॉक्टर २००० शस्त्रक्रिया करतात. अमेरिकेतील सर्जनांच्या तुलनेत १० पट जास्ती शस्त्रक्रिया करणे ही एक कमालीची बाब आहे. अरविंद नेत्रालायाची ही गोष्ट फक्त एका विकसनशील देशातील एक रंजित कथा आहे का? पाश्चिमात्य विकसित देशांना ह्यातून काही शिकण्याजोगे आहे का? हे पाहण्यासाठी आपण आता जरा अरविंद नेत्रालायाची तुलना इंग्लंड मधील राष्ट्रीय आरोग्य सेवेशी करूया. इंग्लंडमध्ये लोकांच्या आरोग्याच्या देखभालीची पूर्ण जबाबदारी त्यांच्या सरकारी राष्ट्रीय आरोग्य सेवेवर आहे. इंग्लंडमध्ये वार्षिक अंदाजे ५ लाख डोळ्यांच्या शस्त्रक्रिया होतात. तेच एकटे अरविंद नेत्रालय वार्षिक ३-४ लाख शस्त्रक्रिया करते. ह्याचा अर्थ असा होतो की विकसनशील भारत देशातील केवळ एक संस्था, अरविंद नेत्रालय, इंग्लंडच्या एकूण नेत्र शस्त्रक्रियांपैकी ६० टक्के शस्त्रक्रिया करते. जिथे इंग्लंडची राष्ट्रीय आरोग्य सेवा ह्या शस्त्रक्रियांवर अंदाजे दीड अब्ज पौंड खर्च करते, तिथे त्याच शस्त्रक्रिया अरविंद नेत्रालय त्या रकमेच्या फक्त १ टक्का खर्चात, म्हणजेच दीड कोटी रुपयांमध्ये पार पाडते. जेव्हा आपण नाममात्र किमतीत लाखो शस्त्रक्रिया करणाऱ्या अरविंद नेत्रालायाबद्दल बोलतो, तेव्हा तिथे होणाऱ्या शस्त्रक्रियांची गुणवत्ता देखील पडताळली पाहिजे. अरविंद नेत्रालायातील शस्त्रक्रिया आणि इंग्लंडच्या राष्ट्रीय आरोग्य सेवा ह्यांचा २० निकषांवर तुलनात्मक विचार केला तर अरविंद नेत्रालय ही संस्था ह्या सर्व निकषांवर खरी उतरते, किंबहुना इंग्लंडच्या संस्थेपेक्षा काकणभर जास्ती चांगली कामगिरी करते. ह्या वरून असं दिसतं की अत्यंत कमी खर्चात कित्येक पटीने जास्ती आणि उच्च गुणवत्तेच्या शस्त्रक्रिया आपण करू शकतो. जगभरात नवनवीन उपक्रमांवर कित्येक कंपन्यांचे संशोधन सुरु असते. पण ह्या उपक्रमांचे मूळ स्रोत काय असतात? गरज ही शोधाची जननी असते असे म्हणतात. काही लोकांच्या म्हणण्यानुसार, स्वतःच्या परिस्थितींवर सृजनात्मक बंधने घातली तर नाविन्यपूर्ण शोध लावले जावू शकतात. जर इतर कंपन्यांनी असेच स्वतःवर आर्थिक निर्बंध घातले तर त्यांनाही असे कल्पक शोध लावणे शक्य आहे. आपण जर ही आर्थिक बंधने अजूनच आवळली तर तर हा सगळा खेळ खूप अवघड होऊन बसेल, त्यातून नवीन मार्ग सुचतील, आणि खरी मजा तर तेव्हाच येईल ! बहुतेक डॉक्टर वी. आणि त्यांच्या टीमने असेच काहीसे केले असावे, आणि म्हणूनच त्यांच्या ह्या उपक्रमाचे इतके चांगले परिणाम आपल्याला दिसतात. त्यांनी तीन नियमांचे

काटेकोर पालन केले आणि अगदी सुरुवातीपासून हे नियम त्यांच्या कंपनीमध्ये पाळले गेले. अगदी साधे सोपे नियम होते ते.

- १) आम्ही कोणत्याही रुग्णाला उपचार नाकारणार नाही.
- २) आम्ही कायम उच्च गुणवत्तेचा ध्यास धरू.
- ३) आम्ही आत्मनिर्भर बनू.

अरविंद नेत्रालायाने सेवेचा असा वसा घेतला आहे की आम्ही जे कार्य करू ते संवेदनशील राहिल, उच्च दर्जाचे असेल तसेच स्वतःकडे असलेली साधन सामग्री वापरून, आणि गरज पडल्यास नवीन निर्माण करून, ते कार्य तडीस नेऊ. त्यांनी पत्करलेला मार्ग काही सोपा नव्हता. त्यांनी आपल्या मूल्यांशी कधीच कोणतीही तडजोड केली नाही. त्यामुळे अरविंदच्या संस्थापाकांना आपले उद्दिष्ट प्रामाणिकपणे साध्य करता आले. सर्व साधारण व्यापारी नियमांपेक्षा त्यांची ध्येयं अगदीच वेगळ्या प्रकारची होती. त्यांनी आपल्या काम करण्याच्या पद्धतीत कधीच व्यापारी डावपेचांचा वापर केला नाही. त्यांनी आपले काम अगदी उदात्त सेवाभावेने केले. खरं तर, धंद्यात सेवाभाव, लोकांविषयी कणव आणि संवेदनशीलता ह्या गोष्टींना काही स्थान नसते. पण अरविंद नेत्रालायासाठी ही सारी पथदर्शक मुल्ये अगदी जिव्हाळ्याची होती. ह्याच मूल्यांनी अरविंद नेत्रालायला प्रेरणा दिली, हिंमत दिली आणि त्यांची भरभराट झाली. श्री अरविंद ह्यांच्या "सावित्री" ह्या पुस्तकात एक वाक्य नमूद केले आहे, "आंतरिक मूल्यांच्या आधारे बाह्य: योजना आकार घेतात" आणि ह्या संस्थेच्या बाबतीत ते १०० टक्के खरं आहे. डॉक्टर वी. ह्यांना आपल्या आयुष्यातील अनुभव डायरीमध्ये लिहून ठेवण्याची सवय होती. सामान्यतः डॉक्टर मंडळींचे हस्ताक्षर वाचणे तसे अवघड काम असते. तरीही मी ते अनुभव पूर्ण वाचून काढले. त्या लेखनातून दोन प्रमुख गोष्टी समोर आल्या. एक - प्रत्येक माणसाचे आयुष्य प्रकाशमान करत रहावे. आणि दुसरी गोष्ट - सर्वांना समान वागणूक देत जावे. ह्या दोन गोष्टी वास्तविकता आणि अध्यात्म ह्या दोन तीरांना जोडणारा दुवा आहे. त्यांना लोकांचे दुःख दूर करण्यासाठी एक चोख सेवा व्यवस्था उभी करायची होती आणि हे कार्य समाजातील सर्व वर्गातील, धर्मातील लोकांसाठी करायचे होते. बरेचदा इस्पितळांना १% लोकांची सेवा करायची की ९९% लोकांची सेवा करायची हे निवडावे लागते. अरविंद नेत्रालायाने सुरुवाती पासूनच १००% लोकांची सेवा करायचे ठरवले. म्हणूनच त्यांनी नेत्र शस्त्रक्रियांचे शुल्क कमी लावले आणि गरिबांसाठी ह्या शस्त्रक्रिया निःशुल्क केल्या. भारतात एकूण सव्वा कोटी लोक दृष्टिहीन आहेत आणि त्यातील बरेचजणांचा रोजचा उदरनिर्वाहाचा खर्च २ डॉलर पेक्षाही कमी आहे. अरविंद नेत्रालायाने सुरु केलेली ही मोहीम तशी फार अवघड होती, कारण अरविंद नेत्रालायाने विना अनुदानित व आत्मनिर्भर होण्याचा संकल्प सोडला होता. त्यात अजून एक अडचण होती - फारच विचित्र - ती अशी की रुग्णाला पूर्ण मुभा दिली जात होती की घेतलेल्या सेवेचे पैसे द्यायचे, की नाही. रुग्ण गरीब असो वा श्रीमंत, पैसे द्यायचे की नाही हे त्याने आपल्या मर्जीने ठरवायचे. कोणताही सर्व सामान्य साधारण शेतकरी त्यांच्या हॉस्पिटल मध्ये येऊन पैसे देऊन शस्त्रक्रिया करून घेऊ शकतो. एकदा आपले माजी राष्ट्रपती, श्री. अब्दुल कलाम ह्यांनी देखील नेत्रालायाच्या मुफ्त सेवेचा लाभ घेतला. त्याचे झाले असे, की ते आपले पैशांचे पाकीट आणायला विसरले आणि त्यांच्या सुरक्षा रक्षकांपासून काही कारणास्तव ते वेगळे झाले. नेत्रालायाच्या निःशुल्क विभागात त्यांचा उत्तम रिस्त्या मोफत उपचार केला गेला. हे पाहून ते खूप खुश झाले. शेवटी हे नेत्रालय सुरु करण्यामागे हेच उद्दिष्ट होते, नाही का? लोक स्वतःहून निर्णय घेऊ शकत होते - हॉस्पिटलला उपचाराचे पैसे द्यायचे की मोफत सेवेचा लाभ घ्यायचा. त्यांना असे

करण्यापासून कोणीच परावृत्त करू शकत नव्हते. ह्या मागे डॉक्टर वी. ह्यांचा एक दूर दृष्टीकोन होता, ज्याचा ते नेहेमीच उल्लेख करत असत. अरविंद नेत्रालयाचे काम एखाद्या यंत्रा सारखे, फक्त लोकांना त्यांची दृष्टी परत मिळवून द्यायची एवढेच नव्हते. हे नेत्रालय लोकांना सन्मानपूर्वक वागणूक देते आणि त्यांच्या आत्मसन्मानाला कधीच ठेच पोचणार नाही ह्याची कायम काळजी घेते. ह्या हॉस्पिटलच्या मॉडेल मध्ये लोकांची प्रतिष्ठा राखणे ह्याला अव्वल स्थान होते. इथे आपण एका गरीब देशातील लोकांबद्दल बोलतोय, येथील ग्रामीण भागात दृष्टिहीन झाल्यावर लोक केवळ २-३ वर्षे कसेबसे जगतात. भारतात आंधळं असणं म्हणजे एक महाभयंकर शाप आहे. दृष्टी गेल्यावर आपले उदरनिर्वाहाचे साधन तथा / तसेच नोकरी जाते. अशाने/ असे झाल्यानंतर हे लोक, समाजात आणि कुटुंबात आपले स्थान गमवून बसतात. त्यांच्या आत्मसन्मानाला जबरदस्त धक्का बसतो. ह्या पार्श्वभूमीवर अरविंद नेत्रालय जे काम करत आहे ते महत्वाचे आहेच, पण त्याही पलीकडे जाऊन ते नक्की काय करतात हे समजून घेणे अधिकच गरजेचे आहे. हे हॉस्पिटल उपचारासाठी दाखल झालेल्या रुग्णांचा आदर कसा राखू शकते? असे करण्यासाठी त्यांनी एक अनोखी शुल्क आकारणीची पद्धत अवलंबिली. ह्या पद्धतीनुसार रुग्ण स्वतःच ठरवू शकत असे - तो "झिरो-फीज" देणार की "मार्केट-रेट" देणार. तसा तो निर्णय घेऊ शकत असे. हा पर्याय लोकांच्या अस्मितेला, सन्मानाला सांभाळणारा व लीन न करणारा होता. म्हणून जेव्हा रुग्ण पैसे देतात, त्या पैशांनी "निःशुल्क" सेवा घेणाऱ्या रुग्णांचा खर्च भागतो. पैसे देणारे तसेच निःशुल्क उपचार घेणारे अशा दोन्ही प्रकारच्या रुग्णांची सेवा करणारी डॉक्टरांची टीम एकच असते. ह्यामुळे निःशुल्क रुग्ण अन्य रुग्णांसोबत एकाच खोलीत राहत असतात आणि एका सामुदायिक खानावळीत जेवतात. दुसरीकडे सःशुल्क उपचार घेणारे रुग्ण स्पेशल संलग्न बाथरूम असलेल्या वातानुकुलीत खोलीत आपल्या सहाय्यकाबरोबर राहू शकत होते. ह्या साठी त्यांना अतिरिक्त पैसे मोजावे लागत असत. अशा तऱ्हेने हे हॉस्पिटल आर्थिक दृष्ट्या समर्थ लोकांच्या सहाय्यतेने गरीब लोकांची शुश्रूषा करते. ह्या हॉस्पिटलचा मुख्य उद्देश नफा कमावणे नसून, सेवा करणे हा आहे.

पूर्ण जबाबदारी स्वतःच उचला

अरविंद नेत्रालय सुरु केल्यावर लवकरच एक बाब सुस्पष्ट झाली. मोफत उपचाराची सोय असून सुद्धा गरजू लोक उपचारासाठी तिथे येत नसत. खास करून गरीब लोक, ज्यांना नेत्र शस्त्रक्रियेची खरोखर गरज होती, तेच येत नसत. तेव्हा तिथे आलेल्या एका अंध भिकाऱ्यामुळे त्यांना खरी अडचण लक्षात आली. तो म्हणाला, "तुम्ही म्हणता की तुमचा ईलाज निःशुल्क होईल. पण ह्या हॉस्पिटल मध्ये दाखल होण्यासाठी मला बसचे तिकीट काढावे लागेल. इथे पोचल्यावर मला राहण्याची सोय करावी लागेल. जेवणाची व्यवस्था करावी लागेल. दृष्टिहीन असल्यामुळे कदाचित मला मदतीशिवाय एकट्याने हॉस्पिटल मध्ये यायला जमणार नाही, कोणाची तरी मदत घ्यावी लागेल. जर मी माझ्या मुलीला इथे सोबत घेऊन आलो तर तिला एका दिवसाच्या मजुरी वेतनाला मुकावे लागेल. अशा तऱ्हेने तुमची निःशुल्क सेवा माझ्यासाठी खर्चिक होईल आणि मला कमीत कमी शंभर रुपये खर्च येईल." बरेचदा फुकट दिलेली सेवा गरिबांसाठी महागडी पडते आणि ते त्याचा लाभ घेऊ शकत नाही. हे ऐकल्यावर अरविंद नेत्रालयाने काय केले असेल? अरविंद नेत्रालय काही वाहतूक कंपनी नव्हती आणि त्यांच्या स्वतःच्या बसेस नव्हत्या. आणि हॉस्पिटल मध्ये राहण्यासाठी खोल्या मोजक्याच होत्या. त्या दृष्टिहीन भिकाऱ्याचे बोलणे ऐकल्यावर, गरिबांच्या अडचणी लक्षात घेऊन अरविंद नेत्रालयाने रुग्णांच्या ह्या सगळ्या गरजा पूर्ण करायचे ठरवले. सध्या अरविंद नेत्रालय आपल्या डॉक्टर आणि

नर्ससच्या टीम्स दुर्गम भागातील गावांमध्ये पाठवते. तिथे ते नेत्र-शिबिरं भरवतात. ह्या शिबिरांमध्ये अगदी काही तासांत शेकड्यांनी आणि कधी कधी हजारांनी रुग्णांची नेत्र-तपासणी केली जाते. ज्या रुग्णांना चष्म्याची गरज असते अशांना तिथल्या तिथे चष्मे दिले जातात. ज्या रुग्णांना शस्त्रक्रियेची गरज असते त्यांना बसेस मध्ये बसवून ताबडतोब मुख्य रुग्णालयात पाठवले जाते. मुख्य रुग्णालयात त्यांची राहण्याची, खाण्या-पिण्याची, उपचाराची तसेच परत घरी जाण्याची देखील नीट व्यवस्था केलेली असते. अशा प्रकारची दरवर्षी जवळ जवळ २२०० नेत्र-शिबिरे भरवली जातात. ही नेत्र शिबिरे सामाजिक संस्थांच्या सहयोगाने घेतली जातात. रोटरी, लायन्स, तसेच धार्मिक संस्थांसमवेत ५०० हून अधिक विभिन्न सामाजिक संस्थांचा ह्या कार्यात समावेश आहे. ही सर्व नेत्र-शिबिरे ह्या सामाजिक संस्था प्रायोजित (स्पोन्सर) करतात. अशा शिबिरांमधून अरविंद नेत्रालय सामाजिक स्वामित्वाचा प्रचार करते. ह्या नेत्र-शिबिरांमुळे हॉस्पिटल मध्ये अंदाजे जवळपास ४५% लोक उपचारांसाठी येतात. नेत्र शिबिरांमधून समाजाचा चांगल्या कार्यात सहभाग वाढतो. म्हणून ही शिबिरे अत्यंत महत्वाची आहेत. त्याही पलीकडे जाऊन ह्या शिबिरांमुळे लोकांमध्ये विश्वास आणि सदभाव, सुसंवाद निर्माण होतो. हॉस्पिटल मध्ये जे रुग्ण निःशुल्क सेवेचा लाभ घेतात त्यांना हॉस्पिटल आपले जिव्हाळ्याचे भागीदार समजते. हेच रुग्ण बरे होऊन आपापल्या गावी परत गेले की अरविंद नेत्रालयाचे सर्वात मोठे प्रचारक बनतात. ते आपल्या आसपासच्या आळीतील, वाड्यातील तसेच गावातील इतर रुग्णांना अरविंद नेत्रालयात उपचार घेण्यासाठी प्रेरित करतात. आणि अरविंद नेत्रालयात अशा रुग्णांची पुरेपूर काळजी घेतली जाते. अशा तऱ्हेने हॉस्पिटल आणि रुग्ण ह्यांच्या मध्ये एक परस्परांना फायदेशीर असे नाते निर्माण झाले आहे. एका बाजूने हे हॉस्पिटल गरीब रुग्णांचा मोफत उपचार करते. पुढे जाऊन ह्याच रुग्णांमुळे दूर-दूरचे इतर रुग्ण हॉस्पिटल मध्ये उपचारासाठी दाखल होतात. अरविंद नेत्रालयात गरीब रुग्ण एक अत्यंत महत्वाची भूमिका साकारतात. ह्यामुळे हॉस्पिटल आणि रुग्ण दोघांचाही फायदा होतो. अरविंद नेत्रालय पुरोगामी विचार - खास करून क्रांतिकारी विचारांचे स्वागत करते. डॉक्टर वी. ह्यांच्यामध्ये नवनवीन गोष्टी आत्मसात करायची एक विलक्षण क्षमता होती. ते कुठून कुठून नव्या गोष्टी शोधून काढत. त्यांच्यात वेगवेगळ्या गोष्टी समजून घ्यायची प्रचंड क्षमता होती. डॉक्टर वी. वेगवेगळ्या गोष्टींना संघटीत करत - एकत्रित करत असत. त्यांनी पूर्वेला पश्चिमेची जोडले, प्राचीनतेला आधुनिकतेची जोडले आणि विज्ञानाला अध्यात्माशी जोडले. त्यांनी अमेरिकेच्या बर्गर बनवणाऱ्या, मेकडोनाल्ड्स, ह्या कंपनी कडून देखील काहीतरी शिकलं. तसा विचार करायला गेलो तर नेत्र-चिकित्सा आणि मेकडोनाल्ड्स ह्या दोघांमध्ये काहीच साम्यं नाही. सत्तर आणि ऐशीच्या दशकात जेव्हा डॉक्टर वी. अमेरिकेला गेले तेव्हा ते मेकडोनाल्ड्स ह्या ब्रँड ने फार प्रभावित झाले. त्यांनी मेकडोनाल्ड्स चे बर्गर खाऊन लोकांच्या तब्येतीवर होणाऱ्या परिणामांकडे दुर्लक्ष केले. त्या ऐवजी मेकडोनाल्ड्स चे प्रमाणीकरण, त्यांची उत्पादन ओळख तसेच सर्वत्र उपलब्धता पाहून ते भारावून गेले. नेत्र-चिकित्सेमध्ये मेकडोनाल्ड्स च्या ह्या सर्व गोष्टी कशा अंमलात आणता येतील ह्याचा ते विचार करू लागले, तशी ते स्वप्न पाहू लागले. त्यांना असे वाटले की ह्या प्रयोगाने नेत्र-चिकित्सा मोठ्या प्रमाणावर गोर-गरिबांना उपलब्ध करून देता येईल. ते वारंवार एक विधान करत असत, "जसे मेकडोनाल्ड्स स्वतःचे बर्गर सर्वत्र उपलब्ध करतो, तसे आपण जर नेत्र-चिकित्सा सगळीकडे उपलब्ध करू शकलो तर जगातील अंधत्व दूर करता येईल". तेव्हा लोकांनी त्यांच्या ह्या विधानाला हसण्यावरी नेले. पण डॉक्टर वी. ह्यांनी ते करून दाखवलेच. नेत्र-चिकित्सा सर्वांना उपलब्ध करून द्यावी हे ध्येय समोर ठेवून त्यांनी असेंब्ली-लाईनचे तंत्र, तसेच उद्योग जगतातील अत्याधुनिक वैज्ञानिक तंत्रांचा वापर केला. रुग्ण

हॉस्पिटल मध्ये कसा येतो, आणि तेथे तो उपचार प्रक्रियेचे कोण कोणते टप्पे पार पाडतो ह्याचा डॉक्टर वी. ह्यांनी सखोल अभ्यास केला आणि मग त्यांनी प्रत्येक टप्प्यावरील प्रक्रिया सुधारल्या.

अरविंद नेत्रालायाच्या ऑपरेशन थिएटर मध्ये आपल्याला हे स्पष्टपणे दिसून येते. तिथे रुग्णाच्या पलंगांच्या मोठ्या रांगा असतात आणि कित्येक नेत्र सर्जन (नेत्रशल्य चिकित्सक) असतात. प्रत्येक शिफ्ट मध्ये सर्जनची मदत करण्यासाठी चार अत्यंत कुशल अशा नर्सस असतात. जेव्हा डॉक्टर एका रुग्णाची सर्जरी करत असतात, त्या वेळी नर्सस दुसऱ्या रुग्णाची ऑपरेशनची तयारी करत असतात. जसे संगीताच्या मैफिलीत वेगवेगळ्या वाद्य-वृन्दांचा एक सुंदर समन्वय असतो तसेच नेत्रालायामधील सर्जन आणि नर्सस ह्यांच्या कामात एक सुंदर लय असते. एक सर्जरी संपताच, डॉक्टर आपला मायक्रोस्कोप फिरवून लगेच दुसऱ्या रुग्णाच्या डोळ्यांवर केंद्रित करतात आणि पुढचे ऑपरेशन सुरु करतात. म्हणूनच अरविंद नेत्रालायातील कुशल कामनिष्ठ सर्जन मोतीबिंदू (कॅटरॅक्ट) चे ऑपरेशन केवळ साडेतीन मिनिटांमध्ये पूर्ण करतात. आणि तुम्ही विचार करत असाल की ह्या सर्व कुशल नर्सस कुठून येतात? त्या सर्व मदुराईच्या आसपासच्या गावांमधून येतात. हायस्कूल शिक्षण पूर्ण झाले की ह्या मुलींना एका अत्यंत कठीण अशा ट्रेनिंग प्रोग्राम मध्ये उत्तीर्ण व्हावे लागते. व मगच त्या नर्सस किंवा मेडिकल टेक्निशियन म्हणून काम करू शकतात. अमेरिकन नर्सिंग प्रोग्राम ज्या बोर्डला मान्यता देते त्याच बोर्डातून ह्या प्रशिक्षणाला मान्यता मिळते. त्यांचे ट्रेनिंग एकदम उच्च गुणवत्तेचे असते. अरविंद नेत्रालय प्रचंड नफा कमावते. लोकांना सगळ्यात जास्ती आश्चर्य वाटते ते अरविंद नेत्रालायाच्या आर्थिक स्थिरता आणि संपन्नतेवर. काही वर्षांपूर्वी अरविंद नेत्रालयाने २.७ कोटीच्या आर्थिक उलाढालीवर १.३ कोटी अमेरिकन डॉलर्सचा घसघशीत नफा कमावला. फोर्ब्स नियतकालिताच्या मते, एका नॉन-प्रॉफिट कंपनीने कमावलेला हा सर्वाधिक नफा आहे. अरविंद नेत्रालायात उपचार घेणाऱ्या रुग्णांकडून घेतलेल्या फीस मधून ह्या इस्पितळातील सर्व इतर रुग्णांच्या सेवेचा खर्च भागतो. आपल्या इस्पितळातील सेवा सर्व लोकांना उपलब्ध करून देखील ह्या इस्पितळाचा आर्थिक पाया एकदम भक्कम आहे. तसे बघायला गेले तर चिकित्सा क्षेत्रात कायम पैशांची चणचण, सोयींची उणीव ह्या गोष्टी दिसून येतात. असे म्हटले जाते की उत्तम दर्जाची आरोग्य सेवा ही सर्वांना उपलब्ध करून देणे अतिशय कठीण काम आहे. पण डॉक्टर वी. ह्यांनी एक अद्वितीय अनन्यसाधारण असे एक मॉडेल प्रस्थापित केले ज्यामुळे अशा प्रकारची आरोग्य सेवा सर्वांना मिळणे शक्य झाले. डॉक्टर वी. ह्यांचे तत्व असे होते कि, "पहिली सर्वोत्तम काम करा, पैसा नंतर आपोआप येईलच". अरविंद नेत्रालायातील सर्वांनी ह्या तत्वावर विश्वास ठेवला. सुरुवातीला जेव्हा त्यांच्याकडे खूपच कमी साधन सामग्री होती, तेव्हा देखील त्यांनी आहे त्या साधन सामग्रीत भागवले, त्यांना ती पुरेशी वाटली. जेव्हा अनुदान संस्था आणि दान देणाऱ्यांचे पैसे अरविंद नेत्रालयाने नाकारले, तेव्हा त्या सगळ्यांना फारच आश्चर्य वाटले. कदाचित ह्याच मानसिकतेमुळे अरविंद नेत्रालायला त्यांच्या क्षमतेचा पुरेपूर अंदाज होता आणि त्यांनी आपल्याकडे असलेल्या साधनांचा योग्य प्रकारे वापर केला. त्यांनी गावांतील हायस्कूल पास झालेल्या मुलींना जागतिक दर्जाच्या मेडिकल प्रोफेशनल बनवण्याचे स्वप्न साकारले. एका गरीब रुग्णाचा उपचार करणे त्यांना आव्हानात्मक वाटायचे. लोक नेहमी डॉक्टर वी. ह्यांच्याकडे येऊन तक्रार करायचे की चांगले डॉक्टर, नर्सस आणि व्यवस्थापक मिळणे अतिशय कठीण काम आहे. डॉक्टर वी. ह्यांना हसून असे सांगत की "चांगली लोक काम करायला मिळणे कायम कठीण असते, चांगल्या लोकांना खरे तर तयार करावे लागते". डॉक्टर वी. ह्यांनी ही तेच केले. अरविंद नेत्रालय आपल्या इस्पितळातील १०० टक्के नर्सस आणि ९५ टक्के डॉक्टरांना स्वतः प्रशिक्षण देते. भारतातील ९५ टक्के नेत्र चिकित्सक अरविंद नेत्रालयात

प्रशिक्षण घेतात. अरविंद नेत्रालय नियमितपणे हार्वर्ड आणि जॉन हॉपकिन्स सारख्या नामांकित हॉस्पिटल मधील डॉक्टरांना प्रशिक्षण देते. अरविंद नेत्रालय फक्त मोतीबिंदूचा (कॅटरॅक्ट) उपचार करणारं हॉस्पिटल नाही तर नेत्र चिकित्सेच्या क्षेत्रात अरविंद नेत्रालय एक सुपर स्पेशालिटी हॉस्पिटल आहे.

आर्थिकदृष्ट्या आत्मनिर्भर असल्यामुळेच अरविंद नेत्रालयाला परंपरेला बाजूला सारून धाडसी निर्णय घेणे शक्य झाले. ऐंशीच्या दशकात कॅटरॅक्ट सर्जरीमध्ये कृत्रिम इंद्रा-ऑक्युलर लेन्सेसचा वापर वाढला. ह्या इंद्रा-ऑक्युलर लेन्सेसचा वापर करून केलेल्या सर्जरीमुळे नेत्र उपचारात क्रांतिकारी बदल झाले. डोळ्यातील नैसर्गिक लेन्स काढून त्या जागी ही इंद्रा-ऑक्युलर लेन्स बसवली जात होती. ह्या नवीन लेन्सची किंमत अंदाजे १५० ते ३०० अमेरिकन डॉलर्स होती. विकसनशील देशातील रुग्णांसाठी ही भरपूर मोठी रक्कम होती. अरविंद नेत्रालय आपल्या मोतीबिंदूच्या रुग्णांसाठी जागतिक दर्जाची सेवा देऊ इच्छित होते. त्यावेळी सर्व आंतरराष्ट्रीय संस्थांनी हे उच्च दर्जाचे तंत्रज्ञान भारतात आणण्यासाठी विरोध केला. एवढाच काय, जागतिक आरोग्य संस्था (डब्लू एच ओ) सुद्धा ह्या अत्यंत महागड्या लेन्सेस भारतासारख्या गरीब देशात आणण्यास राजी नव्हते. अरविंद नेत्रालयाने ह्या सर्व लोकांच्या प्रतिक्रिया शांतपणे ऐकून घेतल्या आणि आपले काम सुरु ठेवले. त्यांनी ह्या अत्याधुनिक लेन्सेस भारतात बनवायला सुरुवात केली. त्यांनी एक आंतरराष्ट्रीय प्रमाणित इंद्रा-ऑक्युलर लेन्सेस बनवणारी फेक्टरी घातली आणि ह्या अत्याधुनिक लेन्सेस भारतात निर्माण करणे सुरु केले. त्यांनी ह्या लेन्सेसची किंमत ३०० डॉलर वरून १० डॉलर वर आणली. नंतर हीच किंमत अजून कमी करून केवळ २ डॉलर केली. आज अरविंद नेत्रालय ह्या अत्याधुनिक लेन्सेस १७० देशांमध्ये निर्यात करते. वर्तमान काळात अरविंद नेत्रालय जगातील १० टक्के इंद्रा-ऑक्युलर लेन्सेस बनवते. ह्या लेन्सेसच्या माध्यमातून अरविंद नेत्रालय जगातील लाखो लोकांना चांगली दृष्टी देते. लेन्सेसच्या बरोबरच अरविंद नेत्रालय नेत्र चिकित्सेशी संबंधीत सर्व उपकरणे आणि औषधे देखील बनवते.

आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांना प्रशिक्षण द्या

अरविंद नेत्रालयाच्या हातात जादू होती ह्यात काहीच शंका नव्हती. जर तुमच्या कडे अरविंद नेत्रालया सारखे दैवी सामर्थ्य असते तर तुम्ही काय केले असते? तुम्ही त्याला लपवून गुप्त ठेवले असते? की त्या सामर्थ्याच्या सुरक्षिततेसाठी चारी बाजूंनी एक मोठी भिंत उभारली असती? अरविंद नेत्रालयाने ह्याच्या अगदी विरुद्ध गोष्ट केली. अरविंद नेत्रालयाने आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांना प्रशिक्षित केले. त्यांनी आपले सर्व शोध आणि काम लपवायच्या ऐवजी ते सर्वत्र उपलब्ध (ओपन सोर्स) केले. अरविंद नेत्रालयाने आपले हृदयाचे दालन खुले करून आणि आपल्या प्रतिस्पर्ध्यांना बोलावून सांगितले, "आम्ही तुम्हाला मदत करू. आम्ही निश्चित तुम्हाला मदत करू". अरविंद नेत्रालय आज ६० देशांमध्ये, शेकडो इस्पितळांमध्ये काम करते. त्यांनी हजारो नेत्र कर्मचाऱ्यांना ट्रेनिंग दिले आहे. अरविंद नेत्रालय आपले ज्ञान, तंत्रज्ञान सर्वांबरोबर शेअर करते जेणेकरून लाखो लोक ह्याचा फायदा घेऊ शकतात. ज्ञान वाटल्यानेच वृद्धिंगत होते आणि त्याचा प्रकाश सर्वत्र पसरतो.

मीनाक्षी मंदिर माझ्या मदुराई शहराच्या मध्यवर्ती ठिकाणी आहे. मी ह्याच शहरात लहानाची मोठी झाले. हे मंदिर साधारण २५०० वर्षे प्राचीन आहे. हे मंदिर कित्येक पिढ्यांच्या अधिकाऱ्यांनी मिळून बनवले. डॉक्टर वी. मीनाक्षी मंदिराला पाहून म्हणत असत की आपण संस्था ह्या मंदिरांसारख्या

उभारल्या पाहिजे. इथे त्यांच्या वाक्याचा भर मंदिरातील धार्मिकते वर नसून मंदिराच्या शाश्वतपणावर होता. अशा संस्था उभारा ज्या दीर्घायुषी राहतील. अशा संस्था उभारा ज्या भावी पिढ्यांना प्रेरित करतील. कोणा एका व्यक्तीची तिजोरी न भरता, संपूर्ण मानवतेला ज्याचा फायदा होईल अशी संस्था उभारा. जिथे फक्त सत्याचा मार्ग असेल, जिथे हृदय, बुद्धी आणि हातांचे कसब ह्यांचा समन्वय असेल. डॉक्टर वी. ह्यांचा आपली संस्था कशी असावी याबद्दल असा दृष्टीकोन होता.

अरविंद नेत्रालयात ४००० लोक काम करतात. हे सगळे अत्यंत सामान्य लोक आहेत. ह्यात कोणीही सुपरहिरो नाही. सर्वसामान्य माणसांसारखेच ह्या लोकांमध्ये कित्येक दोष आहेत आणि ह्यांनी देखील आपल्या आयुष्यात अनेक संघर्षांशी सामना केला आहे. पण ह्याच सर्व सामान्य लोकांनी एकत्रित येऊन एक अनन्यसाधारण असे अतिशय सुंदर कार्य केले आहे. इथे डॉक्टर वी. ह्यांचे काही अलिखित संदेश आहेत.

१) करुणा आणि दया कधीच विसरू नका: डॉक्टर वी. ह्यांनी हे दाखवून दिले की जेव्हा करुणा आणि दया हे कामाचे केंद्रबिंदू असतात, तेव्हा काम सर्वोत्तम, पारदर्शी आणि न्याय्य असते. आणि अशा कार्याचा वेगाने प्रचार-प्रसार होतो. संस्थेचे सर्व घटक एक दुसऱ्याला पूरक असतात. ह्यातूनच एका नव्या व्यवस्थेची निर्मिती होते जी सर्वांना लाभदायक ठरते.

२) सेवा करा आणि आपली पात्रता सिद्ध करा: जेव्हा लोकांची सेवा करणे हे मूळ उद्दिष्ट असते, आणि कोणतीही अपेक्षा न ठेवता सेवा केली जाते तेव्हा काम करण्याचा आपला दृष्टीकोन बदलून जातो. दृष्टीकोन बदलला की कोणत्याही परिस्थितींना सामोरे जाण्यासाठी ही मुल्ये मार्गदर्शक ठरतात. आपण आपल्या कार्यातून लोकांचा विश्वास संपादन करून त्यांची मने जिंकतो. केवळ पैशांनी हे साध्य होऊ शकत नाही. जगात अशा फारच कमी कंपन्या असतील ज्या आपल्या प्रतिस्पर्ध्याला मदत करतात, त्यांना प्रशिक्षण देतात. आपण सर्व एका अदृश्य अशा बंधाने जोडले गेले आहोत. करुणा आणि दया आपल्याला चांगली व्यक्ती बनवते.

३) उत्तम दृष्टी विकसित करा: ह्या गोष्टीवर डॉक्टर वी. नेहेमीच भर द्यायचे. ते असे मानत असत की, जसे लोकांमध्ये बाह्य अंधत्व असते तसेच आंतरिक अंधत्व देखील असते, जसे की - राग, मोह, मत्सर इत्यादी. ह्या बाह्य अंधत्वामुळे आपली दृष्टी धुसर होते, आपल्याला पुढचे पाऊल नीट दिसत नाही. त्यांचा असा समज होता की जेव्हा संस्थेमध्ये काम करणाऱ्या लोकांची प्रगती होते, तेव्हाच संस्थेचा विकास होतो. जेव्हा आपण एकाग्रपणे एखादे काम करतो, तेव्हा आपल्या विचारांमध्ये तसेच कामामध्ये सुस्पष्टता दिसून येते. जेव्हा करुणा आणि दया तुमच्या कामाचा केंद्रबिंदू असतात तेव्हा तुम्ही सद्दिवेकबुद्धी वापरून काम करता. हा मार्ग निवडला तर तुम्ही एके दिवशी नक्कीच तुमच्या आवडीच्या क्षेत्रात यशाचे शिखर गाठाल आणि तुमची स्वप्नं साकार होतील.